

Kennisplatform
Leefbaar en Kansrijk Groningen

Inzicht in impact

De gevolgen van de
gaswinning voor de
bewoners van Groningen

Kennisoverzicht
juli 2019 – juli 2020

Bestuur, communicatie en beleid

In de vorige literatuurstudie (Busscher *et al.*, 2020) werd geconstateerd dat het toenmalige onderzoek op het gebied van bestuur, communicatie en beleid liet zien dat, alhoewel het einde van de gaswinning nadert, de problemen in Groningen nog lang kunnen voortduren. De Rijksoverheid zou met haar optreden binnen het gasdossier een institutionele crisis veroorzaakt hebben met als gevolg dat bewoners, de Rijksoverheid, de lokale overheden en maatschappelijke organisaties in conflict zijn geraakt op een aantal fronten. Hierover waren verschillende onderzoekers het vrijwel unaniem eens.

1.1

Communicatie

91

1.2

Procedures en politieke besluitvorming

94

1.3

Rechtspraak en juridische kwesties

102

1.4

Samenvatting en toekomstig onderzoek

110

De toename van het aantal instanties dat betrokken raakt en in het leven wordt geroepen om de crisis in Groningen op te lossen, maakt dat de communicatie tussen deze instanties onderling en tussen instanties en burger gebrekkig verloopt. Of er sprake was van substantiële en effectieve samenwerking tussen de verschillende instanties bleek onduidelijk. Ook werd opgemerkt dat er geen evaluatie had plaatsgevonden van de effectiviteit van nieuwe werkwijzen die werden toegepast door de instanties (zoals de schadeafhandeling door de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG)). Het stoppen met het publiceren van kwartaalrapportages door de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) bemoeilijkt het toezicht op de uitvoering van de versterkingsopgave.

Daarnaast opperden de onderzoekers dat er in de (nabije) toekomst sprake kan zijn van ‘Groningse toestanden’ bij de winning van kleinere velden en andere mijnbouw in de rest van het land. De afweging die gemaakt wordt tussen lokale en regionale belangen enerzijds en nationale (financiële) belangen anderzijds zou hier ten grondslag aan liggen.

**Gaskraan dicht,
problemen niet
opgelost**

**Hoe meer instanties,
hoe moeilijker de
communicatie**

Introductie

Er hebben in de periode die behandeld wordt in deze literatuurstudie veel veranderingen plaatsgevonden op het gebied van bestuur, communicatie en beleid. Er zijn nieuwe instanties opgestart zoals de Adviescommissie Veiligheid Groningen (ACVG) en de TCMG heeft wettelijke status gekregen en is daarmee het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) geworden.

Er worden in dit hoofdstuk drie thema's besproken. Om te beginnen wordt de literatuur en het beleid op gebied van de communicatie besproken (1.1). Hierna zullen de procedures en politieke besluitvorming over de aardgaswinning aan bod komen (1.2). Als derde behandelen we de literatuur over de rechtspraak binnen het gaswinningsdossier (1.3). We sluiten af met een samenvatting en enkele aanbevelingen voor toekomstig onderzoek (1.4). Omdat er (in tegenstelling tot ons vorige overzicht) geen nieuw onderzoek is naar actiebereidheid en protest, hebben we hier geen alinea over opgenomen.

1.1 Communicatie

Communicatie tussen
bewoners en instanties
is ontoereikend

Grote kloof tussen
systeemwereld en
leefwereld

Behoefte aan duidelijke
en eerlijke informatie

In de vorige literatuurstudie was er relatief veel onderzoek verschenen over communicatie (Busscher et al., 2020). We stelden dat slechte communicatie de problematiek in het gaswinningsgebied niet alleen kan verergeren, maar bovendien ook kan veroorzaken. Als instanties niet (goed) communiceren en burgers niet weten waar ze aan toe zijn, kunnen ernstige problemen ontstaan. Hoewel in de periode juli 2019 – juli 2020 weinig onderzoek specifiek naar communicatie is gedaan, komt het onderwerp in een aantal onderzoeken wel (zijdelings) aan bod. Uit deze onderzoeken blijkt dat er nog niet veel veranderd is op dit vlak. Net als in de vorige literatuurstudie bespreken we hier vier thema's: communicatie door instanties en overheid, communicatie van wetenschappelijk onderzoek en kennis, communicatie door de media en crisiscommunicatie na een beving.

De Onafhankelijk Raadsman (2019, 2020) blijft benadrukken dat de communicatie tussen instanties en naar bewoners in de schadeafhandeling verbeterd moet worden. Dit komt naar voren in de jaarrapporten waarin de klachten besproken worden die zijn binnengekomen tussen begin 2019 en half 2020.¹ Het gebrek aan communicatie is vooral schrijnend waar een strikt onderscheid wordt gemaakt tussen “oude” schades (schades gemeld vóór 31 maart 2017) en “nieuwe” schades. De TCMG nam nieuwe schades pas in behandeling als oude schades waren afgehandeld. Door de lange procedures bij oude schades, moesten bewoners hierdoor vaak lang wachten. De slechte communicatie tussen de instanties betrokken bij de afhandeling van deze schades, de Arbitrer Bodembeweging, NAM en TCMG, verergerde de problemen van bewoners. Tegelijkertijd constateert de Onafhankelijk Raadsman dat de TCMG op eerder advies van de Onafhankelijke Raadsman de communicatie richting bewoners op dit vlak wel verbeterd heeft. Hij benadrukt dat IMG onverminderd aandacht moet blijven besteden aan communicatie met bewoners.

Met betrekking tot de versterking constateert de Onafhankelijke Raadsman (2020) geen verbeteringen in de communicatie met bewoners. Hij roept de NCG op om in alle fases van de versterking, ook als er nog geen duidelijkheid kan worden gegeven over de versterking, met bewoners te blijven communiceren. Bewoners blijven betrekken kan voorkomen dat zij het gevoel hebben controle te verliezen.

In juni 2020 publiceerden Wim Derksen en Mariëlle Gebben (2020) een verslag van een open dialoog tussen belanghebbenden van verschillende betrokken organisaties over de benutting van kennis in de versterkingsopgave. Deze open dialoog, een Critical Review genoemd, werd in opdracht van de NCG door het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen gegund aan de onderzoekers. Zo staat de NCG op afstand en kunnen de onderzoekers onafhankelijk onderzoeken en rapporteren. Het was de vijfde keer dat een dergelijke dialoog werd georganiseerd, dit keer in een andere vorm door de beperkingen die de coronamaatregelen met zich meebrachten. De onderzoekers voerden individuele gesprekken met vijftien belanghebbenden. De resultaten koppelden ze terug aan de deelnemers, aangevuld met enkele andere experts, in twee open dialogen. Het verslag geeft de consensus weer die er tijdens deze besprekingen onder de deelnemers was. In de volgende paragraaf bespreken we de belangrijkste bevindingen uit de Critical Review omtrent het gebruik van kennis in de versterking. Hier richten we ons op de conclusies met betrekking tot communicatie.

¹ Het betreft een halfjaarrapport (Onafhankelijke Raadsman, 2019) dat de eerste helft van 2019 beslaat en een “anderhalfjaarrapport” (Onafhankelijke Raadsman, 2020) dat heel 2019 én de eerste helft van 2020 betreft.

De onderzoekers concluderen dat er in de versterkingsopgave een grote kloof bestaat tussen de systeemwereld van het beleid en de leefwereld van bewoners. In de systeemwereld worden modellen en kennis gebruikt om tot generieke uitspraken over de veiligheid van panden te komen. In de leefwereld van bewoners gaat het over de veiligheid van concrete panden die al jaren, vaak zonder resultaat, op inspectie en eventuele versterking wachten. De systeemwereld, waarin technische kennis centraal staat, is onbegrijpelijk geworden voor burgers. Instanties lijken op dit moment niet in staat de kloof te overbruggen. Tegelijkertijd lijkt de urgentie die ervaren wordt in de leefwereld onvoldoende door te dringen tot de systeemwereld. De versnelling in de versterkingsoperatie die al jaren beloofd wordt, heeft tot op heden niet plaatsgevonden. Ook concluderen Derksen en Gebben (2020) dat in de versterking voornamelijk technische kennis wordt gebruikt, dat kennis over de beleving van bewoners onvoldoende doordringt en dat instanties er niet in slagen de gekozen beleidsstrategieën begrijpelijk met bewoners te communiceren.

Tot slot werd in de vorige literatuurstudie gesignaleerd dat bewoners direct na een aardbeving behoefte hebben aan duidelijk en feitelijke informatie (Busscher *et al.*, 2020). Dit wordt bevestigd door een rapport van Gronings Perspectief (Stroebe, 2019a). Het onderzoek is gebaseerd op een vragenlijst uitgestuurd binnen 48 uur na de beving bij Westerwijtwerd (22 mei 2019, M3,4).² Gevraagd naar hun wensen en behoeften geven veel respondenten in deze vragenlijst aan behoefte te hebben aan concrete toezeggingen en daden van de Rijksoverheid. Wanneer respondenten zich onveilig voelen, willen ze graag op korte termijn duidelijkheid over de veiligheid van hun woning en van de publieke ruimte. In alle gevallen betekent dit voor bewoners heldere communicatie over de bevindingen. Sommige respondenten geven aan dat transparante en regelmatige inspectie van veiligheid, vooral van publieke gebouwen, nodig is om een gevoel van veiligheid terug te krijgen.

Ook direct na een aardbeving hebben respondenten behoefte aan heldere, duidelijke en eerlijke informatie vanuit de overheid. Het huidige gebrek aan communicatie leidt tot onzekerheid. Bewoners wantrouwen de informatie van de overheid.

² Zie ook Hoofdstuk 3 voor meer informatie over de methodiek en dataverzameling van de onderzoeken van Gronings Perspectief.

Een aantal respondenten geeft in deze vragenlijst aan dat betere informatievoorziening kan bijdragen aan een gevoel van veiligheid. Sommigen noemen hierbij informatie over aardbevingen. Door gaswinning en haar gevolgen beter te begrijpen, denk ze zelf een betere risico-inschatting te kunnen maken. Anderen willen graag weten wat ze moeten doen in het geval van een zware aardbeving. Ze geven aan nu onvoldoende te weten wat ze kunnen doen om zichzelf en anderen in zo'n geval in veiligheid te brengen.

1.2 Procedures en politieke besluitvorming

Patroon van niet-nagekomen beloftes

HRA-model ongeschikt voor bepalen van veiligheid van woningen

Er zijn verschillende nieuwe onderzoeken uitgevoerd naar procedures en politieke besluitvorming. Grofweg kunnen de hier besproken onderzoeken worden ingedeeld in twee categorieën. Enerzijds zijn er drie nieuwe boeken verschenen met een meer historisch perspectief op onder andere de politieke besluitvorming over Groningen sinds het begin van de gaswinning. Het is interessant om deze nieuwe boeken kort te bespreken. Omdat tot op heden slechts weinig bronnen ingingen op de geschiedenis van besluitvorming met betrekking tot de gaswinning vormen ze een waardevolle aanvulling op de bestaande stand van kennis.

Anderzijds zijn er ook enkele publicaties die zich richten op (het verbeteren van) de huidige procedures en politieke besluitvorming, met name met betrekking tot de versterkingsoperatie.

In aanloop naar de start van de parlementaire enquête publiceerde emeritus hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen Charles Vlek in 2020 een boek waarin hij acht onderzoeksvragen bespreekt die zijns inziens aan de orde zouden moeten komen in de parlementaire enquête. Het boek behandelt enkele vragen over de huidige situatie maar het gaat vooral ook diep en grondig in op de geschiedenis en achtergrond van de problematiek.

De acht onderzoeksvragen zijn:

1. Wanneer hadden we het kunnen weten?
2. Waarom zijn veel schade en klachten zo lang miskend?
3. Wie waren/zijn er verantwoordelijk voor mijnbouwschade en veiligheid?
4. Wat besloot de minister en zei de rechter na de beving bij Huizinge (16 augustus 2012, M3,6)?
5. Hoe solide zijn de risicoschatting en de veiligheidsnorm voor het versterken van huizen in het aardbevingsgebied?
6. Wat hadden we eerder kunnen doen?
7. Wat valt er nog te verwachten aan gaswinning en aardbevingen?
8. Hoe gaat het verder met schadeherstel en versterking?

De auteur komt tot de beantwoording van die onderzoeksvragen met gebruik van een grote veelheid en verscheidenheid aan bronmateriaal, waaronder kamerbrieven, adviezen, rekenmodellen en de besluiten en plannen van overheden. De focus van deze publicatie ligt voornamelijk in het verlengde van de technische benadering van het dossier die door de overheidspartijen en de NAM gehanteerd wordt. De auteur bespreekt onder andere de gemodelleerde maximale sterkte van een aardbeving in de provincie op de schaal van Richter, het uitblijven van beleidswijzigingen nadat duidelijk werd dat de gaswinning in Groningen zorgde voor bodembeweging, wat er nog aan bevingen te verwachten valt en de schuldvraag.

De hoofdconclusie die Vlek trekt uit zijn onderzoeksvragen is dat de veroorzakers de problemen in Groningen al veel eerder hadden kunnen zien aankomen. De Rijksoverheid en de NAM hadden eerder actie kunnen ondernemen om de nadelige effecten van de gaswinning in Groningen te reduceren of geheel weg te nemen. Ten aanzien van toekomstig beleid lijkt Vlek te suggereren dat ook hier de toekomstverwachting leidend zou moeten zijn. Vlek baseert zich hierbij, net als de Rijksoverheid en de NAM, primair op de te verwachten bevingen en minder op de ontstane institutionele situatie rond schadeherstel en versterking, waarbij wantrouwen en onzekerheid bij bewoners een grote rol speelt.

Emiel Hakkenes, journalist bij dagblad *Trouw*, schreef een populair historisch boek over de geschiedenis van de gaswinning in Nederland en Groningen aan de hand van verhalen van historische en hedendaagse personen. De auteur heeft gebruik gemaakt van interviews en literatuuronderzoek. Het boek bevat 19 korte levensgeschiedenissen van personen, waaronder Meent van der Sluis, aardbevingsactivist van het eerste uur, en Margreeth de Boer, commissaris van de Koningin en later minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijk Ordening en Milieubeheer.³ Met korte beschrijvingen van hun ervaringen schetst Hakkenes het beeld van een machtsstrijd tussen Den Haag en Noord-Oost Nederland. De voornaamste indruk is dat er een patroon is van niet nagekomen beloftes aan de regio sinds 1972. Legitieme regionale bezwaren over mijnbouw werden genegeerd omwille van het landsbelang. Volgens Hakkenes werden bezorgde burgers, klokkenluiders en lokale politici lange tijd niet serieus genomen. Het beeld dat Hakkenes van de Rijksoverheid schetst is dat ze nogal hardhandig, weinig begripvol, sterk gericht op korte termijn gewin, met weinig oog voor veiligheid en soms ook ondemocratisch haar zin kon doordrukken. Het boek eindigt met de constatering van kamerlid Tom van der Lee dat Groningers zelf niet in de rijkdom hebben gedeeld: zij leden onder onrecht, ongelijkheid en onverschilligheid.

In het boek *Gaswinning Groningen, een bewogen geschiedenis* zet Herman Damveld (2020) de geschiedenis van Groningen als gasgebied uiteen, van 1959 tot nu. Damveld is zelfstandig onderzoeker en publicist. Het boek biedt een toegankelijk overzicht en uitleg van de belangrijkste begrippen en momenten in het gaswinningsdossier. Op basis van meer dan 450 bronnen zet Damveld de feiten en cijfers op een rij. Damveld verbindt niet expliciet conclusies aan het gegeven overzicht, waarmee hij lijkt te suggereren dat de feiten voor zichzelf spreken. Er ontstaat een beeld van een ‘dossier’ waarbinnen cijfers, statistieken en rekenmodellen de levens van burgers bepalen.

³ De overige hoofdstukken gaan over: Koster, Thijssen, Boon, Leemans, Schimmelpenninck, Zijlstra, Vrijhof, Den Uyl, Straatsma, Meis, Oosterhaven, Wierenga, Kamp, Wiebes, Dales, Van der Lee.

De belangrijkste punten vat Damveld in cijfers samen. Hij rekt hierbij vanaf de beving van Huizinge in 2012 (M3.6 Richter) die als een keerpunt in het beleid wordt beschouwd.⁴ Om tot de cijfers te komen, put Damveld uit veel verschillende bronnen. Zo concludeert hij op basis van cijfers van de NAM dat er sinds Huizinge tot eind 2019 **752 aardbevingen** in het Groningenveld hebben plaatsgevonden. Volgens gegevens van de NAM en cijfers van het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS), schrijft Damveld dat er **226 miljard kubieke meter gas** is gewonnen sinds Huizinge. Dit leverde de staatskas **35,7 miljard euro** aan aardgasbaten op. Hierbij is relevant dat tot recent alle kosten op de NAM werden verhaald: dit zijn de netto baten, na aftrek van alle kosten voor schade en versterking. Daarnaast leverden kleine gasvelden nog eens **15 miljard euro** op (gebaseerd op cijfers van het CBS en TNO). De NAM, het Centrum voor Veilig Wonen (CVW) en de TCMG kenden **105.000 schademeldingen** toe. Volgens gegevens van de NCG zijn er ongeveer **1.000 huizen versterkt**, terwijl de veiligheid van in totaal **26.000 huizen nog beoordeeld** moet worden.

De belangrijkste cijfers sinds de beving bij Huizinge in 2012 tot eind 2019 (Damveld, 2020):

752

aardbevingen in het
Groningenveld

105.000

schademeldingen toegekend

226

miljard kubieke meter gas
gewonnen

26.000

huizen nog te beoordelen m.b.t. veiligheid

35,7

miljard euro
aan aardgasbaten
voor de staatskas,
15 miljard euro
uit kleine gasvelden

1.000

huizen versterkt

⁴ Het gehanteerde eindpunt is ongeveer eind 2019, voor zover de gegevens al bekend waren op het moment van publicatie van het boek. Waar gegevens nog niet beschikbaar waren, baseert Damveld zich op schattingen.

Versterking

In haar jaarverslag beschrijft de NCG de ontwikkelingen, veranderingen en voortgang in de versterkingsoperatie in 2019 (NCG, 2020). In 2019 is besloten de versterkingsopgave in het publieke domein te plaatsen. Het CVW is in dit nieuwe scenario niet langer uitvoerder van de versterking. Deze taak kwam ook bij de NCG te liggen, waardoor de NCG veranderde van regieorgaan naar uitvoeringsorganisatie. Vanaf de zomer van 2019 is er gewerkt aan een nieuwe organisatiestructuur passend bij deze nieuwe taken. Sinds 1 januari 2020 is de de NCG verantwoordelijk voor regie over en uitvoering van de de versterking.

Het jaarverslag van de NCG bevat een beschrijving van de doorgevoerde organisationele veranderingen. Bovendien beschrijft het de werkwijze en voortgang van de versterking per gemeente in het gaswinningsgebied. In elke gemeente in het gaswinningsgebied, is de NCG gevestigd met een zogenaamd Versterkings Punt (VP). Het VP coördineert en begeleidt in samenwerking met gemeente, woningbouwcorporaties en andere belanghebbenden de versterking in de gemeente. Het VP is het eerste aanspreekpunt voor bewoners en andere belanghebbenden. Dit is met de nieuwe organisatiestructuur onveranderd gebleven.

Adressen	Werkvoorraad	Opnames	Beoordelingen	Projecten vastgesteld	Uitvoering voltooid
Realisatie t/m 2018		13.146	6.517	1.353	535
Realisatie in 2019		2.200	1.013	550	488
Realisatie totaal	26.272	15.346	7.530	1.903	1.023

Tabel 1.1 Voortgang versterking 2019

Bron: NCG (2020)

In bovenstaande tabel wordt de voortgang van de versterking in 2019 weergegeven. In haar jaarverslag bespreekt de NCG ook de voortgang per gemeente en doet ze verslag van de verschillende thematische programma's. Enkele van deze thematische programma's, zoals het Erfgoedprogramma, bespreken wij elders in dit literatuuroverzicht (Hoofdstuk 5).

In het verslag van de Critical Review, uitgevoerd door Wim Derksen en Mariëlle Gebben (2020) wordt besproken hoe (technische) kennis een rol speelt in besluitvorming binnen de versterkingsoperatie. Zoals eerder besproken, wordt er in het rapport geconcludeerd dat technische kennis een belangrijke rol speelt in de versterkingsoperatie. Ten eerste speelt het een rol in het HRA-model. Het HRA-model is ontwikkeld om een risico-inschatting te maken. Het model wordt gebruikt om te bepalen wat de kans is dat een aardbeving van een bepaalde sterkte zich voordoet. Vervolgens wordt ingeschat hoeveel huizen bij deze kans niet aan de veiligheidsnorm zouden voldoen. In de versterkingsoperatie wordt het HRA-model gebruikt om te bepalen hoeveel panden er (ongeveer) versterkt zouden moeten worden om aan de veiligheidsnormen te voldoen en om te bepalen in welke gebieden de meeste van deze panden staan, zodat een prioritering kan worden aangebracht.⁵

De onderzoekers constateren dat alle deelnemers het erover eens zijn dat het HRA-model ongeschikt is voor het bepalen van de veiligheid van specifieke woningen. Het HRA-model houdt bijvoorbeeld geen rekening met de feitelijke staat van de woning, waardoor bijvoorbeeld ook woningen die al jaren in de stutten staan als veilig worden beoordeeld. Veel panden blijken in de praktijk versterkt te moeten worden, omdat ze in de loop der jaren mijnbouwschade hebben opgelopen die ze, naar huidige maatstaven, onveilig maakt. De onderzoekers vinden dit opvallend, omdat in beleid een scherp onderscheid wordt gemaakt tussen de schadeafhandeling en de versterking.

Ondanks de ongeschiktheid van het HRA-model, wordt het nog altijd gebruikt.⁶ De onderzoekers vinden hiervoor in de gesprekken met de deelnemers twee oorzaken. Het model wordt nog steeds gebruikt voor veiligheidsanalyses van de NAM. Er wordt op basis van het model dus jaarlijks een nieuwe lijst gemaakt met woningen met een (licht) verhoogd veiligheidsrisico. Om maatschappelijke onrust te vermijden worden de resultaten uit elke HRA gebruikt om de bestaande lijst met 'mogelijk te versterken panden' aan te vullen. Deze lijst wordt dus niet vervangen, waardoor er op die lijst ook veel panden staan die op dit moment niet meer het predicaat '(licht)' verhoogd risico op basis van de HRA zouden krijgen. Bovendien zijn er volgens verschillende deskundigen gewoonweg geen geschikte alternatieven, waardoor het HRA-model gebruikt blijft worden.

⁵ Zie ook Nationaal Coördinator Groningen (2020) 'Risico van gebouwen.' Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/onderwerpen/risico-van-gebouwen> [Laatst geraadpleegd: 3 februari 2021].

⁶ Een maand na de publicatie van de Critical Review, in juli 2020, gaf ook het SodM de aanbeveling de HRA los te laten bij het uitvoeren van de versterkingsopgave. Zie SodM (2020). 'Waarom wil het SodM het HRA-model geen rol meer geven in de versterkingsopgave?' Beschikbaar via <https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2020/07/07/aanbevelingen-over-het-toepassen-van-de-veiligheidsnorm>. [Laatst geraadpleegd: 12 april 2021].

Om vervolgens te bepalen of een concreet pand aan de veiligheidsnorm voldoet, gebruiken ingenieurs beoordelingsmodellen. Derksen en Gebben (2020: 12) beschrijven hoe het beoordelen van de veiligheid van concrete panden in zijn werk gaat: *“Ingenieurs voeren de gegevens van een bepaald huis in in een model. Als het model aangeeft dat het huis niet veilig is, voegen de ingenieurs net zo lang maatregelen toe tot het model aangeeft dat de woning wel veilig is. Die maatregelen zijn in feite het ‘versterkingsadvies’.”*

In de praktijk van de versterkingsoperatie worden primair de uitkomsten van de beoordelingen gebruikt en niet die van de HRA. Hoewel de beoordeling betrouwbaardere uitkomsten over specifieke panden oplevert, kleven ook hier nadelen aan. Experts merken op dat de kosten van de beoordelingen zó hoog zijn (10.000–100.000 euro), dat ze vaak disproportioneel zijn in verhouding tot de waarde van de beoordeelde huizen. *“De kosten zijn met name pijnlijk hoog bij een advies om over te gaan tot sloop-nieuwbouw, wat vaak voorkomt”* (Derksen & Gebben, 2020: 20).

Bovendien blijkt uit de gesprekken dat het beoordelen van specifieke panden minder exact is dan wenselijk, mede omdat ingenieurs verschillende modellen gebruiken. Ook worden de modellen niet allemaal op dezelfde manier gebruikt. Dit leidt ertoe dat, afhankelijk van de ingenieur en het gebruikte model, de zwaarte van de versterkingsadviezen tot een factor 5 of zelfs 10 kunnen verschillen. Voor huizen met een ogenschijnlijk vergelijkbaar risico kunnen al snel zéér uiteenlopende maatregelen worden voorgesteld. In het rapport worden nog drie andere oorzaken genoemd: (i) er is te weinig gevalideerde kennis over technische versterkingsmaatregelen; (ii) de Nationale Praktijk Richtlijn verandert steeds; (iii) om sneller te werken worden steeds vaker simpelere modellen gebruikt.

De onderzoekers concluderen dat *“al die modellen en het voortdurende zoeken naar betere modellen en betere voorspellingen een versnelling van het proces uiteindelijk onmogelijk maken.”* (Derksen & Gebben, 2020: 8). De techniek is dan ook een van de hoofdverantwoordelijken voor de grote vertraging in de versterkingsoperatie. Verder leidt het tot kosten die buitenproportioneel groot zijn in vergelijking tot de concrete resultaten die worden geboekt met het versterken van panden. Voor bewoners blijven zowel de uitkomsten van het HRA-model als de versterkingsadviezen vaak onverklaarbaar.

Ingewikkeld is ook: er wordt in praktijk nauwelijks of niet toegestaan dat andere kennis dan die “harde” kennis van de ingenieurs en constructeurs wordt gebruikt. Hoewel er veel praktijkkennis wordt opgedaan met het

Critical Review #5

Uitgelicht

Het krampachtig vasthouden aan dreigings- en risicomodellen over seismiciteit en ingenieursmodellen over veiligheid lijkt wellicht op enige afstand van Groningen een rationele benadering. In theorie zou de huidige aanpak ook kunnen werken. Maar het rapport van Derksen en Gebben (2020) constateert, op basis van gesprekken met mensen die over jaren praktijkervaring beschikken, dat deze aanpak frustrereert omdat ze erg traag is en erg duur is, dat ze tot irrationele keuzes leidt en dat ze een onwerkbaar situatie creëert in de uitvoering.

beoordelen van gebouwen, wordt deze kennis vervolgens niet gebruikt om de modellen te verbeteren. Andere kennis dan technische kennis wordt niet meegenomen in versterkingsbesluiten. Hierdoor blijft bijvoorbeeld ook de culturele waarde van dorpen buiten zicht, terwijl het behoud ervan voor bewoners vaak erg belangrijk is. Ook wordt kennis opgedaan in de verschillende pilots die lopen of liepen niet of nauwelijks gebruikt om beleid te verbeteren.

Schade door bodemdaling

De Commissie Bodemdaling door Aardgaswinning (kortweg: de Commissie Bodemdaling) werd geïnstalleerd in 1984 en regelt de vergoeding van schade door bodemdaling in de provincie Groningen. De commissie overziet twee regelingen. De eerste regeling tussen de provincie Groningen en de NAM heeft betrekking op alle bodemdalingsschade in de provincie Groningen. De tweede overeenkomst tussen de Rijksoverheid en de NAM heeft uitsluitend betrekking op schade door bodemdaling aan rijksobjecten in de provincie Groningen. In haar jaarverslag rapporteert de commissie onder andere de uitgekeerde bedragen (Commissie Bodemdaling, 2020). In 2019 heeft de Commissie Bodemdaling € 5.020.136,- uitgekeerd aan bodemdalingsschade in de provincie Groningen. Er werden in 2019 in totaal 28 claims ingediend, waarvan 9 door particulieren. Bij alle gevallen aangemeld door particulieren kon de Commissie Bodemdaling bij inspectie geen causaal verband constateren tussen bodemdaling en schade. Met de overige 19 claims heeft de Commissie ingestemd.

1.3 Rechtspraak en juridische kwesties

Overeenkomst NAM en Rijksoverheid over schadevergoeding niet openbaar

Gaswinning leidt tot schending mensenrechten

Op het gebied van de rechtspraak is de voornaamste ontwikkeling binnen het hier besproken tijdsbestek het ingaan van de Tijdelijke wet Groningen.⁷ Deze wet legt formeel de overgang van de TCMG naar het IMG vast. Hiermee is het IMG een zelfstandig bestuursorgaan (zbo) geworden en is het takenpakket van dit instituut wettelijk geregeld. Een zelfstandig bestuursorgaan maakt wel deel uit van de overheid, maar valt hiërarchisch gezien niet onder een minister (voorbeelden van andere zbo's zijn de Kamer van Koophandel en het Centraal Bureau voor Rijvaardigheid). In de toekomst zal waarschijnlijk ook de afhandeling van de versterkingsoperatie door middel van een wetswijziging in de Tijdelijke wet Groningen opgenomen worden, het voorstel tot wetswijziging is op het moment van schrijven al goedgekeurd door de Tweede Kamer en ligt nu bij de Eerste Kamer.

⁷ "Tijdelijke wet Groningen." Beschikbaar via <https://wetten.overheid.nl/BWBR0043252/2020-07-01> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

Van de Bunt (2020) wijst er op dat de huidige Tijdelijke wet Groningen probleempunten kent: de publiekrechtelijke afwikkeling van privaatrechtelijke schade, de mogelijkheid tot het stellen van prejudiciële vragen aan de Afdeling bestuursrechtspraak terwijl het Burgerlijk Wetboek toegepast dient te worden, het ontbreken van de één-loket-gedachte en niet ten minste de financiële en personele afhankelijkheid van het IMG van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK). Het vertrekpunt voor de Tijdelijke wet Groningen is de overeenkomst getroffen tussen de NAM en de Rijksoverheid over het vergoeden van de mijnbouwschade, deze overeenkomst is voor zover bekend niet openbaar inzichtelijk. Dit leidt ertoe dat er onduidelijkheid is ontstaan in de communicatie over de verdeling van de financiële kosten van het schadeherstel, terwijl een deel van de gedupeerden al met argwaan naar het handelen van de NAM en de Rijksoverheid keek. Ook de financiële en personele afhankelijkheid van EZK, een constructie die volgens Van de Bunt slechts bij 3 van de 153 zbo's voorkomt, komt het wegnemen van zorgen over partijdigheid niet ten goede. Daar komt nog bij dat er door gedupeerden in het schadeafhandelingsproces gebruik kan worden gemaakt van zowel civiel recht als bestuursrecht, wat mogelijk de deur openlaat voor rechtsongelijkheid. Deze probleempunten maken dat Van de Bunt de Tijdelijke wet Groningen een "gedrocht" noemt. Voor de toekomst blijft het belangrijk om wetswijzigingen dan ook nauwlettend in de gaten te houden.

In de publicatie van Oldenhuis *et al.* (2019) wordt over een veelvoud van onderwerpen met betrekking tot de rechtspraak in verband met de gaswinning in Groningen gesproken (zie de volgende pagina voor een overzicht van de verschillende hoofdstukken en de auteurs). Het werk geeft niet alleen een breed en, zelfs voor leken, begrijpelijk overzicht, maar er komen ook een aantal nieuwe vraagstukken uit naar voren. Wij beperken ons hier tot het bespreken van drie onderwerpen uit deze publicatie, omdat zij een grote rol gaan spelen binnen de toekomstige ontwikkeling van het gaswinningsdossier: (i) gaswinning en mensenrechten, (ii) juridische kaders voor het nemen van preventieve maatregelen voor het voorkomen van schade en de vergoeding hiervan en (iii) immateriële schade.

Overzicht hoofdstukken Oldenhuis et al. (2019)

	Besproken onderwerpen	Auteur(s)
2	Regulering van de aardgaswinning in Groningen: balanceren tussen eigendom, leveringszekerheid en schadepreventie	Prof. mr. M. Roggenkamp
3	De gaswinning en het recht op veiligheid	Mr. M. Hesselman & Prof. mr. J. Brouwer
4	Causaliteit en preventie	Prof. mr. F. Oldenhuis & mr. P. Koerts
5	Wet bewijsvermoeden: hoe het bewijsvermoeden tot stand kwam en (geografisch) werd afgebakend	Mr. N. Vermaak
6	Aansprakelijkheid van de mijnbouwexploitant voor waardedaling van onroerende zaken door gaswinning	Mr. M. Gozoglu
7	Aansprakelijkheid voor aardbevingsschade: een rechtseconomische analyse	Prof. dr. O. Couwenberg & Prof. dr. E. Woerdman
8	Overzicht van instanties: context, functie en ontwikkeling	Prof. mr. H. Bröring
9	Publiekrechtelijke benaderingen	Prof. mr. H. Bröring

(i) Gaswinning in Groningen en mensenrechten

Een van de juridische vraagstukken waarover Oldenhuis et al. (2019) zich hebben gebogen is of, en in welke mate, er sprake is van mensenrechten-schending in Groningen. In 2017 en 2019 heeft het Mensenrechtencomité van de VN haar zorgen uitgesproken over de situatie in Groningen. Het comité gaf aan dat de mensenrechten van de Groningers geschonden worden en dat de overheid zich onvoldoende heeft ingezet om de aanbevelingen van het comité op te pakken.⁸ In navolging van dit oordeel hebben Oldenhuis et al. uitgewerkt hoe het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) op de Groningse situatie toepasbaar is. De volgende vragen staan hierbij centraal: Worden Art. 2 EVRM het recht op leven en/of Art. 8 EVRM het recht op privé- en gezinsleven geschonden door het gaswinningsbeleid van de Rijksoverheid dat schade, overlast en onveiligheid met zich mee brengt? En als dit het geval is dient er dan een schadevergoeding te komen ter compensatie voor de schending van mensenrechten in Groningen?

Oldenhuis et al. (2019) beargumenteren dat de gaswinning in Groningen een gevaarlijke industriële activiteit is en de bodembewegingen *man-made industrial hazards* zijn. Er is in Groningen volgens de auteurs sprake van gevaarlijk menselijk handelen dat adequaat gereguleerd kan én moet worden. De gaswinning leidt tot zeer ingrijpende en hinderlijke, zelfs levensbedreigende, situaties.

De hoeveelheid bodembeweging(en) veroorzaakt door de gaswinning, de gebrekkige bestendigheid van woningen in Groningen hiertegen en het gebrek aan inzichtelijke en openbare informatie over de risico's voor de bewoners van het gebied maken dat binnen het kader van het EVRM de situatie als zeer zorgelijk moet worden aangemerkt.

Schade door angst, gederfd woongenot en frustratie

⁸ United Nations Human Rights Committee (2019) 'Concluding observations on the fifth periodic report of the Netherlands.' Beschikbaar via <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhSrU3mlYiFHtCrYPBecWJaXYxW2vO2daSC4q%2BBvHNhIoYlma4m6RVscouaEER%2B1VxiDyrR-zWXoZhY7iKNWVkb0F4SwmFU56BWQrpmCMsj3qe> [laatst geraadpleegd: 12 april 2021].

Artikel 2 Recht op leven

Uitgelicht

1. Het recht van een ieder op leven wordt beschermd door de wet. Niemand mag opzettelijk van het leven worden beroofd, behoudens door de tenuitvoerlegging van een gerechtelijk vonnis wegens een misdrijf waarvoor de wet in de doodstraf voorziet.
2. De beroving van het leven wordt niet geacht in strijd met dit artikel te zijn geschied ingeval zij het gevolg is van het gebruik van geweld, dat absoluut noodzakelijk is: (a) ter verdediging van wie dan ook tegen onrechtmatig geweld; (b) teneinde een rechtmatige arrestatie te bewerkstelligen of het ontsnappen van iemand die op rechtmatige wijze is gedetineerd, te voorkomen; (c) teneinde in overeenstemming met de wet een oproer of opstand te onderdrukken.

Artikel 8 Recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven

1. Een ieder heeft recht op respect voor zijn privé leven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie.
2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan in de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij de wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is in het belang van de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

Het staat volgens Oldenhuis *et al.* vast dat de gaswinning in Groningen leidt tot het schenden van Art. 2 van het EVRM. De versterkingsoperatie die de Rijksoverheid in gang heeft gezet getuigt er ook van dat zij tracht de risicovolle situatie op te lossen. Hoewel in het aardbevingsgebied het risico bestaat op het instorten van panden, wat mogelijk mensenlevens in gevaar brengt, valt ook het argument te maken dat wanneer er bijvoorbeeld tijdens een zeer strenge winter door gastekort niet genoeg gas kan worden geleverd er evenwel mensenlevens in gevaar gebracht worden. In beide gevallen draagt de overheid verantwoordelijkheid voor het beschermen van het recht op leven. Wanneer bij een uitzonderlijk koude winter deze rechten tegenover elkaar staan zou dat haar positie een bijzonder lastige maken. Hierin wordt voorzien doordat Art. 2 van het EVRM een absoluut karakter heeft. Dit betekent dat het belang van de een zijn mensenrecht niet mag worden afgewogen tegenover de ander zijn mensenrecht.

Of ook Art. 8 van het EVRM wordt geschonden hangt af van de naleving van de opgestelde veiligheidsnormen door de overheid en van de deugdelijkheid van de nationale veiligheidsnormen in een internationaal opzicht.⁹ Vervolgens moeten die veiligheidsnormen zodanig worden nageleefd dat het te dienen belang ook gewaarborgd wordt. Wanneer herhaaldelijk en/of over lange tijd deze normen overschreden worden en de overheid zich onvoldoende inspant om een einde te maken aan die overschrijding kan het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) oordelen dat Art. 8 van het EVRM geschonden wordt. Ook relevant is dat in het verleden het gebrek aan kennis, bijvoorbeeld over de hoeveelheid en het type woningen dat versterkt zou moeten worden om te voldoen aan de normen, door de overheid als argument is gebruikt om de 10⁻⁵ norm los te laten.¹⁰ Zolang de overheid officieel niet zeker wist of de veiligheidsnorm overschreden werd hoefde ze hier ook niet naar te handelen en konden de gasbaten onverstoord blijven binnenstromen.

⁹ Het is bovendien noemenswaardig dat de richtlijnen in Nederland niet overeenkomen met de Europese richtlijnen voor aardbevingsbestendige bouw zoals vastgelegd in Eurocode 8, zie bijvoorbeeld Walraven (2020).

¹⁰ De norm van 10⁻⁵ per jaar houdt in dat ieder individu een kans van 1 op 100.000 per jaar heeft om te komen te overlijden als gevolg van een aardbeving, dit is dezelfde norm die ook voor overstromingen en windhozen geldt. Het SodM stelde in juni 2018 vast dat bewoners nog maximaal vijf jaar aan een veiligheidsnorm van 10⁻⁴ blootgesteld mochten worden, dit vereist dat er in 2023 zo'n 7.000 gebouwen die in 2018 nog niet aan de norm van 10⁻⁵ voldeden in het versterkingsprogramma moeten zijn behandeld, zie Oldenhuis *et al.* (2019).

(ii) Preventieve maatregelen en vergoeding daarvan

Op basis van Art. 6:184 Burgerlijk Wetboek kunnen de kosten ter voorkoming of beperking van schade op de veroorzaker (NAM) worden verhaald. De preventieve maatregelen dienen redelijk te zijn en er moet sprake zijn van ernstige en onmiddellijke dreiging, bijvoorbeeld het stutten van een gevel zodat eventuele vallende stenen niet tot ongevallen leiden. Oldenhuis et al. geven aan dat in het centrum van het aardbevingsgebied vrijwel altijd aan deze criteria voldaan wordt. Toch zijn er ook verder van het centrum van het gebied gebouwen denkbaar waarvan de functionaliteit ten alle tijden gewaarborgd moet worden en waar het treffen van preventieve maatregelen ook gepast zou zijn. Als voorbeeld noemen Oldenhuis et al. het Universitair Medisch Centrum Groningen, omdat zij in geval van een catastrofale beving een cruciale functie vervult bij het opvangen van aardbevingslachtoffers. Het treffen van preventieve maatregelen lijkt in dit geval zonder meer redelijk, zo niet noodzakelijk. Of er voor dit gebouw sprake is van ernstige en onmiddellijke dreiging is een stuk lastiger vast te stellen. In het gebied zijn tal van gebouwen en werken waarvoor eenzelfde redenering opgaat, van politiebureaus en ambulanceposten tot energiecentrales, olieopslag, dijken en de Martinatoren. De vraag is dan ook of de overheid de veiligheid van deze cruciale gebouwen en werken in de toekomst moet laten afhangen van rechtszaken tegenover de NAM of dat hier een andere regeling voor getroffen dient te worden.

Immateriële schade werkt door in hoogte huizenprijzen

Ook de meerkosten voor het aardbevingsbestendig bouwen in het gebied zouden mogelijk op de exploitant van het Groningenveld kunnen worden verhaald. Het is echter wel de vraag of de toekomstige bodembeweging voor nieuw te bouwen gebouwen als een zelfgekozen risicofactor gezien moet worden. Toekomstige investeringen in het aardbevingsgebied kunnen door een rechterlijke beslissing over dit vraagstuk mogelijk ontmoedigd worden en het toekomstperspectief voor de provincie wezenlijk veranderen. Bouwen in het aardbevingsgebied wordt dan duurder door de hogere normen waar gebouwen aan zullen moeten voldoen. Dit kan gevolgen hebben voor de toekomstige ontwikkeling van het gebied.

(iii) Immateriële schade

Bij immateriële schade draait het om schade bestaande uit angst, gederfde levensvreugde, frustratie, en bijvoorbeeld geestelijk leed voortkomend uit de gaswinning en het handelen van de NAM. Op 1 maart 2017 heeft de rechtbank Noord-Nederland besloten dat de inbreuk op het leven van bewoners door de NAM in veel gevallen ernstig is.¹¹ Bewoners worden voor langere tijd geconfronteerd met aardbevingen en/of de dreiging van zwaardere aardbevingen die hun lijf en goederen kunnen schaden. Ook kunnen zij vrees hebben voor hun eigen veiligheid en die van dierbaren en zich zorgen maken over de verkoopbaarheid van hun woning. In algemene zin hebben de bewoners veel verdriet om hetgeen dat zij zijn kwijtgeraakt en hebben meegemaakt.

Het IMG zal in de loop van 2021 starten met een regeling voor de compensatie van immateriële schade. Het IMG ziet immateriële schade als volgt: *“Immateriële schade is schade die iemand lijdt in de vorm van pijn, verdriet, gederfde levensvreugde of geestelijk leed. Dat is ook schade die niet direct in geld valt uit te drukken. De vergoeding voor deze schade wordt ook wel ‘smartengeld’ genoemd. Het doel van de vergoeding is verzachting en erkenning te bieden voor het aangedane leed. Dat maakt het recht op vergoeding van immateriële schade hoogstpersoonlijk.”*¹² In Hoofdstuk 4 besteden we meer aandacht aan deze regeling en het adviesrapport van Verheij et al. (2019) over deze regeling.

Tenslotte beargumenteren sommige juristen dat de doorwerking van de verschillende vormen van immateriële schades nog om een verdere verdieping vraagt door de instanties (Poort et al., 2019). De spanning en frustratie die bewoners ervaren door de schades die ontstaan, het herstel daarvan en de financiële afwikkeling van de schadevergoeding leiden daarnaast indirect op zichzelf ook weer tot verdere waardedaling van hun woning. Oftewel, in het koopproces trekken potentiële kopers de immateriële schade die gepaard gaat met het hebben van een woning in het aardbevingsgebied al van hun bod af. Hierin wordt nog niet voorzien in de huidige waardedalingregeling van het IMG, die gebaseerd is op het model van Atlas voor gemeenten (Poort et al., 2019). Daarnaast speelt ook het gederfde woongenot nog een rol voor woningeigenaren: de Hoge Raad ziet dit als vermogensschade waarvoor de bewoners gecompenseerd dienen te worden. Ook hierin wordt nog niet voorzien binnen de bestaande regelingen van de betrokken instanties.

¹¹ Rechtbank Noord-Nederland (1 maart 2017) Uitspraak in de zaak, zaaknummer ECLI:NL:RBNNE:2017:715.

Beschikbaar via <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBNNE:2017:715> [Laatst geraadpleegd: 12 april 2021].

¹² IMG (2020) “Immateriële schade”. Beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/immateriele-schade> [Laatst geraadpleegd: 12 april 2021].

1.4 Samenvatting en toekomstig onderzoek

Daadkracht. Waarom kan het bij de coronacrisis wel?

Belangen bewoners nog steeds minder belangrijk dan economische belangen

In de vorige literatuurstudie (Busscher *et al.*, 2020) concludeerden we dat hoewel de gaskraan versneld werd dichtgedraaid, de problemen voor bewoners van het gaswinningsgebied nog lang niet voorbij zullen zijn. Er is een web van organisaties en regelingen waar bewoners gemakkelijk in verstrikt raken en waar zij zich niet gemakkelijk aan kunnen onttrekken. Het beeld dat geschetst wordt door onderzoeken naar de bestuurlijke dimensie van het gaswinningsdossier in de periode juli 2019 – juli 2020 is in lijn met dit beeld. Hoewel er op bestuurlijk vlak veranderingen zijn geweest, is het nog onduidelijk of deze veranderingen daadwerkelijk een verbetering voor bewoners met zich meebrengen. Van een crisisaanpak of crisiscommunicatie lijkt tot op heden geen sprake. Zoals voorzitter van de Groninger Bodem Beweging Jelle van de Knoop aangaf in een open brief aan het kabinet, is dit extra schrijnend in een jaar waarin zoveel aandacht is uitgegaan naar de coronacrisis. Enerzijds omdat daar wel daadkrachtig lijkt te kunnen worden opgetreden. Anderzijds, omdat de bewoners van het gaswinningsgebied door de coronamaatregelen gedwongen thuis zitten in huizen waarin ze zich wellicht niet veilig voelen.

Opvallend is dat er verschillende publicaties zijn verschenen waarin een historisch overzicht van gaswinning en overheidsoptreden wordt gegeven (Damveld, 2020; Hakkenes, 2020; Vlek, 2020). Hoewel elk van deze publicaties een andere focus heeft, schetsen ze samen een relatief eenduidig beeld. De belangen van de bewoners van het gaswinningsgebied zijn structureel veronachtzaamd ten opzichte van de economische belangen van NAM en Rijksoverheid. De nadelige gevolgen van de gaswinning hadden eerder moeten doordringen. Dat gebeurde niet en daardoor werden keer op keer besluiten genomen die de problematiek verergerden.

In het hoofdstuk over de nieuwe inzichten op juridisch vlak worden de consequenties hiervan goed zichtbaar. Het is al met al een zorgelijk beeld: Groningers hebben op allerlei manieren rechten opgebouwd waar de overheid en NAM de komende jaren een vorm van genoegdoening zullen moeten verschaffen. Dat kan, zo is inmiddels de ervaring, nog vele jaren gedoe geven.

Opvallend aan het onderzoek op dit juridische vlak: het is zeer grondig maar vooral theoretisch en normatief van aard. Wat in Groningen steeds in het oog springt: het ontbreekt aan institutionele zijde niet aan goede ideeën, principes, uitgangspunten of idealen, maar juist aan pragmatisme en aan oog voor de weerbarstige Groningse praktijk. Dat trof ons in het onderzoek van Derksen en Gebben (2020) naar het gebruik van kennis in de versterking: wat op advies van de Mijnraad, de NAM en TNO rationeel geregeld werd, blijkt in praktijk log, ineffectief en kostbaar. Dat grote verschil tussen theorie en praktijk valt niet alleen op technisch gebied op, maar zou ook op juridisch gebied een rol kunnen spelen. Wij pleiten dan ook voor een grondig onderzoek, onafhankelijk van het IMG en andere belanghebbenden, naar de praktijk van genoegdoening in brede zin.

Daarnaast is er op bestuurlijk vlak veel veranderd in het gaswinningsdossier in 2020 en 2021. In november 2020 werd een bestuursakkoord gesloten tussen de Rijksoverheid en regionale bestuurders. In februari 2021 werd er in de Tweede Kamer gedebatteerd over de wijziging van de Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen. Bovendien ging de Parlementaire Enquête Gaswinning Groningen na een vooronderzoek in 2020, in 2021 van start. Deze ontwikkelingen hebben het nodige stof doen opwaaien. Het lijkt ons in de toekomst dan ook belangrijk deze ontwikkelingen en de gevolgen ervan voor de problematiek in de regio te onderzoeken. We zien bijvoorbeeld uit naar toekomstig onderzoek naar de uitwerking van het Bestuursakkoord en de wetwijziging, met name met het oog op de gevolgen die deze hebben voor de bewoners van het gaswinningsgebied.